

Rákos Péter,
az MTA külső tagja

Székfoglaló - MTA 2000. május 5.

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy ezen a fórumon és ilyen tekintélyes hallgatóság előtt kaptam lehetőséget a bemutatkozásra. A székfoglaló nem dogmatikus műfaj, nem vélném valószínűnek, hogy sajátosan erre a célra kiszemelt témára készült tanulmány, inkább úgy sejttem, hogy a friss sűtetű tag eddigi s eztán eljövendő munkásságára jellemző valaminő szakmai jellegű megnyilatkozás. Ennek érdemi részét felolvasom, mert tapasztalatom szerint így rövidebb és átgondoltabb, s kevésbé csábít arra, hogy mellékutakra kalandozzunk. Vannak azonban előzetes megjegyzéseim, melyeket szívesebben bocsátanék előre ebben a kötetlenebb és papírtalanabb formában.

Amikor székfoglalómnak nem is címét, hanem inkább jellegét úgy fogalmaztam meg, hogy "mit lendíthet egy külhoni tag?", máris ellentmondásba kerültem önmagammal, mert hiszen ez itt nem a Külső Tagok Fóruma s nem is tartanám eleve célszerűnek és ildomosnak, hogy az I.osztály tagjai ilyen esetleges szempontok alapján válasszák meg értekezésük tárgyát, mégsem lehet székfoglalóm tárgyát külhoniságom tényétől különválasztani.

"A külföldi felsőfokú magyar oktatás mint a kutatás ösztönzője s egyszersmind tárgya" cím nem holmi általános pedagógiai vagy didaktikai aspektusokat takar. Nem mindig vesszük ugyanis számba a tudatosság kellő fokán, hogy a hungarológia, mely itt, a magyarságtudomány metropolisában, a fejlett és nagymérvű munkamegosztásnak köszönhetően inkább a magyarságismereti témák és tárgyak összességét jelenti, a határon túl egy kissé más értelmet kap: ott a hungarológia alapegysége maga a hungarológus, kinél a hungarológiai elvárások összefutnak. Igazi munkamegosztás itt nincsen: ennyivel vagyunk szegényebbek, igaz, hogy néha ennyivel gazdagabbak is. Vajon előfordul-e Magyarországon, hogy akit Liszt Ferencsel vagy Bolyai Jánossal kapcsolatban érdekel valami, az ELTE valamelyik irodalomtörténeti tanszékén, vagy a MTA irodalomtudományi intézetében keressen útbaigazítást, ahelyett, hogy valamely illetékes zenetörténeti vagy matematikai intézethez vagy tanszékhez fordulna? Magyarország s nemcsak épp Magyarország határain túl ez természetes: ha valaki egyszer hungarológus, értsen a magyarokhoz. Kutatói serénykedésünket és oktatói munkásságunkat ez a körülmény ennél fogva természetszerűen meghatározza. Mint oktatók sem hagyatkozhatunk arra, hogy nem vagyunk

egyben felsőfokú – s ne legyünk gőgösek – népszerűsítő szinten is információs központ. Mi több, hallgatóinkból verbuválódó demonstrátorainkat, segédkönyvtárosainkat is legkésőbb már a második évfolyamtól kezdve arra kell felkészítenünk és szoktatnunk, hogy az efféle kérdéseket, ha ügyeletük során őket kapja drótvégre a tudakozódó egyén vagy intézmény, nem válaszolhatják azt, hogy “nem az ő asztaluk”, hanem bizony helyt kell állniuk. A kompjuterizált éra áldásai ebben a viszonylatban nem könnyebbséget jelentenek, legfeljebb másféle tájékoztató reflexeket. Példáink közkeletűek: Magyarországra utazó államférfiak (titkárnőinek) ismétlődő tudakozódása, mely kapcsolattörténeti mozzanatok alkalmasak tárlatok megnyitásán vagy akár csúcstalálkozók alkalmával, épp ott és épp akkor, említésre, s ez nemcsak szakmai jártasság, hanem tudományos etika kérdése is, hiszen nemcsak történelmi ismereteink vannak szüntelen mozgásban, hanem történelemszemléletünk is. Vagy egy másik példa: váratlanul érkező vendég, író vagy művész érkezése előtt egy órával kétségbeesett kérdés a fogadó intézmény részéről: jóllehet annyit tudnak, hogy ki ő és merre van hazája, de miről híres? Mit alkotott? Hogyan ejtik? Tartsa a vonalat vagy hívjon öt perc múlva. Más válaszra se mentség, se lehetőség, kedves demonstrátorunk: e pillanatban ez a te asztalod.

De ehhez még hozzászámítandó egy sajátosan bilaterális szempont is: témánk cseh-magyar vonatkozásban értendő. Az emberi egyetemességen, univerzalitáson, globalitáson belül vannak részleges, bilaterális viszonylatok is – kettő sincsen egyforma! – s korábbi írásaimban más sokszor körvonalaztam, melyek e bilateralitásnak az egyszeri és megismételhetetlen vonásai: két regionálisan vagy areálisan szomszédos, de genetikusan semmiképpen sem rokon nemzet szinte meghökkentő összemérhetősége, egyezései a különbözőségben: tudományos felfedezéseknek, de legalábbis felismeréseknek a szó jó értelmében vett melegágya.

Mindezek előrebocsáttatván, felolvasom mondanivalóm érdemi részét, mely szerkezetileg egy triptychon alakját ölti, de vétessék olybá, mintha a fentebb vázolt alaphelyzet három csak látszólag elszigetelt epizódja ötvöződne itt egybe, nem művi úton, hanem szervesen: egy töről fakadnak, egymáshoz konvergálnak, egyazon tanulsággal szolgálnak az említett bilateralitás jegyébeoktatás anyagában természetesen előkelő hely jut a világhírű pedagógusnak, ki, megvallom, egyénileg is szívügyem, de ezen túlmenően nem szakterületem, nem is kutatási területem: a nemrégeni négyszáz éves jubileum: mi tagadás, egyetemi utasításra lettem egy időre botcsinálta komeniológussá. A Károly Egyetem reprezentatívnak szánt jubileumi kötetében reám osztották ki azt a

feladatot, hogy megírjam a "Comenius és a magyarok" témájú fejezetet. Hasztalan hajtogattam, hogy Magyarországon szép számmal vannak nálam avatottabb és hivatottabb komeniológusok, a Károly Egyetem ragaszkodott hozzá, hogy ezt a kulturális feladatot saját erőivel lássa el. Mi alkalmasabb cím juthatott volna eszembe, mint hogy a tanulmány címében Comeniusra alkalmazzam azt, mit ő maga másokról irt le egyik híres sárospataki beszédében: *genti cuique splendorem addit*, minden nemzetnek, ahol csak megfordult, díszére válik, s nem volt nehéz bizonyítanom, hogy mi magyarok jól sáfárkodtunk örökségével. S itt jön az epizód, a filozófia történetének egy közismert mozzanatával s egy talán kevésbé ismert csattanóval.

Tehát: a filozófia történetén úgyszólván vörös fonálként húzódik végig egy híres mondat, mely latinul így hangzik: "Nihil est in intellectu, quod non fuerit prima in sensibus", vagyishogy semmi sincsen értelmünkben, ami nem volt meg már előbb érzékleteinkben. (Az olyan variánsok, mint *erat-fuerit*, *prima-antea*, *sensu-sensibus* nem jelentősek.) A mondás filozófiai jelentése világos: egyértelműen "szenzualista" alapállás, mely elveti a velünk született ideák, az *ideae innatae* elméletét, és úgy fogja fel az emberi értelmet, mint valami *tabula rasat*, eredetileg beiratlan fehér papirost, passzívan befogadó *viasztáblát* stb. A gondolatot megtalálhatni már az antikvitásban, például Platon *Theaitetos*ában vagy Aristotelesnél is. Ami azonban jelenleg érdekel, maga a mondat, éppen így, latinul, s éppen ebben a megfogalmazásban. Alább kiderül, miért.

Valamely szívós félreértés folytán számos filozófiai kézikönyv és nyomukban a filozófiai köztudat is makacsul John Lockenak tulajdonítja az idézett tétel szerzőségét, ami egyébiránt nem meglepő, mert ebben a formájában valóban összhangban van Locke okfejtésével. Mindazonáltal meg kell vallanom, hogy jómagam sehol sem leltem fel Lockenál ezt a mondatot, semmiképpen sem azokon a helyeken, ahol ezeket a kérdéseket tárgyalja főművében s állandóan úgyszólván körülötte forgolódik. Természetesen arra sincsen negatív bizonyosságom, hogy soha sehol nem mondotta ki. Kitűnő kollégáim, neves és jeles prágai s nemcsak prágai filozófusok arra a kérdésemre, honnan ered e mondat, habozás nélkül rávágják, hogy Locketól, ezzel is tanúságot szolgáltatva szakértelmükről. A szakember tévedései olykor köztudottan meggyőzőbben igazolják jártasságát, mint a helyesen azonosított egyedi tények. Hogy egy kis kitérőt engedjek itt meg magamnak: a kezdő Petőfinek vannak olyan sorai ("A dal magasztos enyh a szívnek/ midőn hullámozó vére forr"), amelyeket Kölcseynek tulajdonítani tévedés, a szakember azonban ebben az esetben "jól tévedne", hiszen a kiforratlan fiatal költő jobban hasonlít elődeihez, mintáihoz, mint későbbi,

érett önmagához. De vissza témánkhoz: hogy tehát Locke leírta-e vagy sem az inkriminált mondatot, máig sem tudom, bizonyos ellenben, hogy nem ő a szerzője. Fölöttébb csodálkoztam, amikor említett általam faggatott kollégáim megzavarodtak, de hiszen még a jó hírű Brockhaus-lexikon 1993-as kiadása is Lockenak tulajdonítja a tételt. Számomra e percben eléggé világosnak látszik, ki a felelős a félreértésért: Leibniz az, a neves német karteziánus filozófus, ki Locke-kal polemizálva 1704-ben olyasfélét talált írni, hogy "amennyiben Locke szerint semmi sincs az értelemben, ami nem volt meg már előbb az érzékekben, a magam részéről hozzáfűzöm: hacsak nem maga az értelem, nisi ipse intellectus." E méltán elhíresült szellemes replika csempészte bele alkalmasint a filozófia történetébe Locke szerzőségének balhiedelmét.

Szó szerint ott szerepel ellenben ez a mondat Comenius Orbis Pictus című, Sárospatakon keletkezett s első ízben 1658-ban Nürnbergben publikált világhírű művének előszavában. Mellesleg, magánál Descartesnál, ugyancsak polemikusan idézve, már 1637-ben, a Discours de la Méthode-ban is. A komeniológusok természetesen valamennyien ismerik Comenius Látható Világát, s meg lehet érteni, hogy nem tulajdonítottak a szóban forgó mondatnak különösebb jelentőséget: nem minden komeniológus foglalkozik behatóbban a filozófia történetével, még kevésbé várható, hogy a filozófiatörténet művelői tüzetesebben tanulmányozzák Comeniust. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy az ominózus szentencia első előfordulása sokkal korábbi időkben keresendő: ha nem már a preszokratikusoknál (például valamelyik szofistánál, atomistánál, sztoikusnál vagy epikureusnál), akkor Aristoteles után esetleg latinra fordított arab vagy zsidó filozófusoknál, kiknek tudvalevően jelentős részük volt Aristoteles átmentésében a középkorba. De épp így gyanakodhatunk a patrisztika vagy a skolasztika valamely nem is túlságosan jelentős képviselőjére. Maga a mondás ugyanis nem olyan természetű, hogy ne mondhatta volna a kérdéskörbe beavatottak közül úgyszólván bárki is. Ám egyvalakiről bizonyosan tudjuk, hogy leírta. Aquinói Szent Tamás, az "angyali doktor", csak hogy nem a Summa Theologicában, hanem a Questiones de veritate c. műve II. fejezetének III. 19. pontja alatt: "Praeterea nihil est in intellectu quod non sit prius in sensu."

Szükségtelen tisztelt hallgatóságom előtt ecsetelnem, milyen jóleső érzés volt számomra, amikor néhány évvel ezelőtt a IV. magyar hungarológiai kongresszuson (melynek tárgya a magyar kultúra és a kereszténység volt), éppen Nápolyban volt alkalmam elmondani Comeniusnak szentelt előadásomat, beleszöve ezt az említett epizódot s szinte ujjal mutathatni azokra a helyekre, hol Roccasecca szülőltének, Nápoly neveltjének agyában ez a gondolat érlelődött.

Forrására Tamás nem hivatkozik, ám, mint jeleztük, nem is valószínű, hogy ő fogalmazta meg először a tételt pontosan ebben a formában. Nem is hinném, hogy a szerzőség, illetve az első előfordulás egykönnyen megállapítható volna. Volt azonban legalább egy szerény és szorgalmas, bizonyára nem kimagasló jelentőségű magyar tudós, aki nemcsak Comeniust olvasta, hanem a filozófia történetét is, felfigyelt erre a mondatra, s nyilván azzal a nemes szándékkal, hogy ezzel is öregbítse a Magyarországon járt jeles vendég hírét-dicsőségét s iránta érzett hálánkat, lábjegyzetben hozzáfűzte: "Mint látjuk, Comenius 37 évvel az Essay Concerning Human Understanding megjelenése előtt megfogalmazta és kimondta Locke híres tételét (s itt következik az inkriminált mondat latinul s az Orbis Pictus első magyar nyelvű kiadása alapján magyarul is : "Nincsen pedig semmi is az értelemben, hogyha az előtt nem volt az érzékenységben.") (Rácz Lajos, Comenius Magyarországon, 1931.)

b) Következzék hát a második epizód, melynek központi szereplője Emanuel Chalupný, a cseh szociológia legkimagaslóbb képviselője, voltaképpen a cseh szociológia megalapítója és a cseh nemzeti karakterológiának mindmáig legnevezetesebb kutatója, több alapvető idevágó témájú monográfia szerzője. Nevét mindmáig tisztelet övezi. Magyarul tudtommal csak Dobossy László írt róla érdemlegesen (Két haza között, 1981, 97.l.), teljes joggal vonva kétségbe eredményeit ugyanolyan megfontolások alapján, melyeket magam is osztok, csupán az idők során az adott célnak és témának megfelelően kibővítettem és pótoltam.

Chalupný a cseh közéletben is aktívan résztvevő tudós volt, eredményeit olykor vitatták, polemizáltak velük, de érdemleges elvi kritikát tudomásom szerint nem kapott. Publikációi hosszú sora 1907-től 1935-ig terjed. Az elsőt, akkor még csupán egy füzetnyi terjedelműt, "A cseh nemzeti jelleg" címmel tette közzé. Noha becsületesen felsorolja előfutárait, értekezését egy új szaktudomány megalapozójának önérzete hatja át. Az említett tanulmány voltaképpen csak első része a teljes műnek: Három évvel később "Nemzeti feladat" címmel követte a második rész.

A rákövetkező évtizedekben azonban egész sor korszakalkotó történelmi fordulat állt be. A Csehszlovák Köztársaság létrejötte után Chalupný úgy találta, hogy könyvét át kell dolgoznia. Így keletkezett "A csehszlovák nemzeti alkat" című könyve, melynek negyedik kiadását még egy függelékkel is megtoldotta, melyben más európai nemzetek alkatát is elemzi, főképp a németekét. Az átdolgozás elsődleges célja azonban az új politikai helyzet szentesítése volt: a cseh nemzetből "csehszlovák nemzet" lett, e tekintetben Chalupný rendíthetetlen

híve volt az ún. "csehszlovakizmusnak", de mivel azért tudatában volt annak, hogy ez nem csekély ellenzésbe ütközhet, s főleg, hogy az új "csehszlovák" nemzetfogalomban a "cseh nemzet" és a "szlovák nemzet" fogalma nem mosódhat teljesen egybe, valami olyan ködös elképzelést tett magáévá (korántsem ő egymaga!), hogy a cseh nemzet és a szlovák nemzet együttesen alkotják a csehszlovák nemzetet. Ezért azt iparkodott leleményesen bizonyítani, hogy a cseh és a szlovák alkat – szó szerint! – azonos, míg ellenben a szlovák alkat diametrálisan különbözik a magyartól. Az alkatok ilyen összeadása és kivonása különösnek hathat, de Chalupný lefelé is "tagolt": a "cseh nemzeti jelleg"-ről szóló könyvével szinte egyidejűleg tette közzé a "délcseh" jellegről szóló tanulmányát. Nem nehéz persze átlátni, hogy egy "délcseh jelleg" tételezése megkérdőjelezi a "cseh nemzeti alkat" fogalmát – egyébiránt hasonlóképpen, mint ahogyan Farkas Gyula, Hamvas Béla és mások tájelméletei nemhogy igazolnák, inkább kétségessé teszik egy összmagyar nemzeti alkat létezését.

Chalupný, ha nem említi is, voltaképpen egyetért a francia Louis Cazamian maximalista követelményével, aki az abszolút nemzeti sajátosságot arra korlátozza, ami egy és csakis egy nemzet jellemzője, elvágva ezzel az utat egy finomabb, árnyaltabb nemzeti karakterológia felé, melyben az össznemzeti jelleg az azonosságok és különbözőségek szintéziséből jön létre, s fejest ugrik egy rendkívül nyakatekert spekulatív sémába.

Chalupný ugyanis a cseh nemzeti alkat fő vonásait a nyelvből szeretné levezetni. Okfejtésének úgyszólván a legelején kinyilatkoztatja, hogy a cseh nemzet rendkívüli zenei fogékonysággal rendelkezik. Ám annak ellenére, hogy ezt külföldön is "mindenki tudja", kevesen vonják le belőle a nyelvre vonatkozó következtetést, hogy ti. "minden cseh szó egyben zenei ütem". Minthogy pedig a hangsúly a csehben mindig a szó első szótagjára esik, a szóhatár, úgymond Chalupný, egyben szükségképpen ütemhatár is. "Ilyen hangsúly csak a csehben van, más nyelvekben nem létezik." Megleltük hát a kívánt sajátosságot: íme valami, amiben a cseh nyelv és a cseh nemzet az összes többitől különbözik. (Tegyük hozzá, hogy mindenesetre az összes többi szláv nyelvtől is, kivéve persze a szlovákot, de az Chalupný szerint egybeértendő. Innen már gyerekjáték levezetni azt az ötletes konstrukciót, melynek végkövetkeztetése, hogy a cseh nyelvben éppúgy, mint a cseh alkatban a döntő szerep az "anticipáció"-é.

Chalupný első gondja tehát kimutatni ezt a sajátosságot magán a nyelven: egész összefüggő nyelvészeti (vagy talán inkább nyelvészkedő?) értekezést kerekít ki, mely a bizonyító eljárás során mozgósítja a kortárs és régebbi

tekintélyeket: Dobrovskyt, Šafaříkot, Gebauert stb. Ma már nem is igen volna értelme ezzel részletesebben foglalkoznunk, de az illusztráció kedvéért a fentebb jelzett ismérven kívül hadd említsünk még kettőt, melyek érhetően felkeltették a figyelmemet. A felsőfokot, figyelmeztet Chalupný, a cseh nem toldalék segítségével képezi, hanem afféle szóeleji előtoldalékkal, praefixummal. A másik példája ugyancsak a szintaxis körébe vág, de úgy gondolom, inkább lexikális, mint mondattani jelenség: a “nemám nic” (semmim sincs), tehát a tagadó jelentés már az igealakban ki van fejezve, ellentétben a némettel, aki azt mondja “ich habe nichts”, azaz semmim van.

S itt már tisztelt hallgatóságom joggal elvárhatja, hogy mondjam ki kereken, amire azonnal felneszeltünk, de kérem türelmüket még egy rövid retardáció erejéig egy kis elvi és módszertani kitérőnek érzem itt szükségét.

Idestova száz évvel ezelőtt, majd utóbb a közelmúlt század derekán heves harcok dúltak a magyar verselméletben a magyar vers ritmusa, pontosabban a magyar versritmus körül. A konzervatív, a század közepén már hagyományosnak tekinthető álláspont képviselője, Horváth János elmélete szerint a magyar ritmus “zenei fogantatású”, amennyiben – ellentétben a jövevény versidomokra jellemző “verslábakkal” izochrón ütemekre tagolódik. Magyar pedig ez a ritmus azért, mert minden előzetes oktatás nélkül “minden magyar gyermek lelkében előre zeng”. Horváth, a művelt tudós, természetesen tudta, hogy a világnyelvekben mások a prozódiai adottságok. Csehül azonban nem tudott, amint persze Chalupný nemigen tudott magyarul, nem sejtette tehát, hogy a cseh nyelv prozódiai sajátosságai majdhogynem (noha nem teljesen!) azonosak a magyaréval: olyanok, amilyeneknek Chalupný leírta és utóbb a csehek egyik legnagyobb írója, Karel Čapek a cseh gyermeki rigmusokon demonstrálta. S most már valóban itt a helye, hogy leszögezzük: a felsőfokot a magyar éppúgy előképzővel alkotja, mint a cseh, s lényegében úgy fejezi ki a tagadást is. Íme egy jellegzetesen közép-európai “tévedések vígjátéka”: két fejlett kultúrájú nemzet értelmiségi elitje egyaránt jól tájékozódik a világban, de nem is néz, nem is lát a szomszédságba, a kerítésen túlra, s ez az öntudatlan fölényesség (vagy közöny?) a melegágya az “álsajátos” illúzióknak. Nemcsak az derült ki, hogy a német nyelvtől való különbség nem cseh privilégium: Chalupný elmélete mindezek után arra is feljogosítana, hogy a cseh és a magyar alkat között legalábbis valamelyes rokonságot feltételezzünk.

Hátra van még, hogy beszámoljunk róla, melyek azok a cseh alkati tulajdonságok, amelyek Chalupný szerint a “nyelvi anticipáció” jelenségének a megfelelői. A történelemre alkalmazva elméletét megtudjuk, miért voltak a

szlávok közül éppen a csehek azok, akik elsőként s legmesszebbre hatoltak el nyugatra: anticipáló, nyughatatlan természetük hajtotta, űzte őket a túlnépesedett őshazából egyre tovább. Ne csodálkozzunk ezen: egy olyan nép, amely feltehetően kényelmi okokból a kiejtés szempontjából legnagyobb artikulációs nehézséget, ti. a mássalhangzótorlódásokat a legszívesebben a szó elejére teszi, mert – véli Chalupný – “szeret minél hamarabb túlesni a dolgok nehezen”, nyilván történelme során is ilyesféleképpen fog viselkedni.

Ezek a spekulatív fontolgatások nőnek azután, ahogyan matematikus kollégáink mondhatnák, “minden határon túl” a könyv átdolgozott későbbi változatában, “A csehszlovák nemzeti alkat”-ban. A nyelv itt is fő kritérium, Chalupný azonban, némileg következetlenül, továbbra is tartja magát az oksági folyamat irreverzibilitásához: a nyelv nem oka, csupán tünete, tükre a nemzeti alkatnak. Arra nézve, vajon nem ellenkezőleg a nemzeti alkat formálja-e a nyelvet, nem kapunk semmiféle határozott eligazítást, jöllehet egy módszeresen dolgozó tudóstól elvárhatnánk, hogy ezt a kérdést legalábbis felvesse.

Mindez különös “rövidzáratokhoz” vezet, de száz szónak is egy a vége: a cseh természet Chalupný szerint flegmatikusan áll hozzá mindenhez, majd szangvinikusan fellobban, s utána ugyanolyan gyorsan lelohad. Melyik magyar gimnazistának ne jutna itt eszébe a “szalmaláng”, melyet Széchenyi a magyar nemzeti alkat egyik legjellegzetesebb vonásaként emleget?

A fentebb mondottak jobbára ama bizonyos sajátosan cseh, minden más nemzetétől eltérő karaktert iparkodnak körülírni. De említettük már, hogy a harmincas években Chalupnyt két új körülmény is ösztönözte, hogy 1907-ben irt művét átdolgozza és kibővitse. 1932-ben még csak az a szempont vezérelte, hogy a cseh nemzeti alkatot az új államalakulat használatára csehszlovákká fogalmazza át, a szlovák alkatot, hogy úgy mondjuk, bedolgozza a cseh nemzetfogalomba, magyarán: a cseh nemzetet kibővitse a szlovák nemzettel. Ez már az 1932-es kiadásban megtörtént. Az eljárás átlátszó. Természetesen továbbra is a nyelv maradt a kiindulópont. Chalupny itt – szembehelyezkedve a “csehellenes” beállítottságú szlovákokkal – Trávníček professzorra hivatkozik mint szaktekintélyre, ki arra a “minden kétséget kizáróan helytálló” következtetésre jutott, hogy “a szlovák nyelv genetikailag, azaz eredetét tekintve és fejlődése folyamán is mindvégig azonos a cseh nyelvvel”. Eddig még tudósunk (voltaképpen joggal) szilárd talajt érez a lába alatt, hiszen – miért is nem jutott ez eszébe már huszonöt évvel korábban! – a szlovák hangsúly “alapjában” valóban ugyanolyan mint a cseh. Ami ezután következik, az már csak a negyedszázaddal korábban létrejött ködkép folytatása és fokozása. Abból,

hogy a természetes beszédhangsúly a szlovák irodalmi nyelvben is (nem így a nyelvjárásokban!) az első szótagra esik, szükségképpen következik a szlovák nemzeti alkat anticipációs irányultsága is, vagyis az alábbi következtetés: “Ez már önmagában is cáfolhatatlan bizonyítéka a szlovák és a cseh nemzeti alkat alapvető azonosságának.” “Azonos”, ez nyilván úgy értendő, hogy egyazon nemzetnek csupán csak egy alkata lehet, s még csak nem is “egyforma” alkata, ez kevés, mivel egyforma csak két különböző dolog lehet, míg “azonos” csupán egyetlen dolog önmagával –éppen ezt nevezzük identitásnak. De alkalmasint még a lehető legmesszebbre menő konszenzus sem fogadtathatná el a szlovákokkal, amit Chalupný épít bele imidzsükbe, miszerint a szlovák alkat nemcsak éppoly anticipációs jellegű, mint a cseh: ebben a tekintetben a szlovákok csehebbek, mint maguk a csehek”.

Ezzel azonban Chalupný gondjai nem értek véget. Miután egészében véve könnyedén és minden skrupulus nélkül adoptálta a szlovák nemzetet a cseh nemzet kebelébe, el kell még határolni a magyar nemzettől, annál is inkább, mert a hosszú történelmi együttélés valóban nem egy közös jegyet is hagyott nekik örökül. A nyelvvel itt nem lehetne érvelni, Chalupný, mint tudjuk, ezt nyilvánvalóan nem is tehette. Ezért a természeti környezet, a milió hatására hivatkozik. Minthogy Szlovákia hegyvidék, még inkább az, mint Csehország vagy Morvaország, Magyarország azonban sík föld, Chalupnýnak ez kapóra jön. Mivel a síkság nyomasztóan hat a cseh és szlovák hegylakók kedélyére (ebben ugyan lehet kételkedni, de lehet benne igazság is, azt azonban kár volna említés nélkül hagyni, hogy Petőfiben, kinek vitathatatlanul szlovák származását éppen szlovák részről szüntelenül hangsúlyozták, az Alföld rónasága egészen más, mondjuk csak ki: ellentétes érzelmeket keltett), a magyar nemzeti alkat “diametrálisan különbözik mind a cseh, mind a szlovák alkattól”.

c) Ez volt a másik példám, s most még a beharangozott triptychon harmadik része, ezt már rövidebben. A fenti két epizód annyiban függ össze egymással, hogy mindkettő ékesen bizonyítja: a peremhelyzetű kutató vagy oktató, legyen bár csak egyetlen bilaterális viszonylat bennfentesebb ismerője, könnyebben jut hozzá, hamarabb figyel fel sok olyan jelenségre, amelyek peremhelyzetéből következőn szembeötlőbbek. Példáim közül a második még “messzehordóbb”, általánosabb tanulságú. A peremhelyzetű szakmabéli fokozottabban fogékony arra a jelenségre, amelyet “álsajátosságnak” szoktam nevezni. Sokszor és kedvtelve élek ezzel a szóval a terminologizálás leplezetlen szándékával. A Magyar Tudomány idei első száma “Lehorgasztott fejjel” címmel közölte Solymosi Frigyesnek a “magyar pesszimizmusra” vonatkozó fölöttébb

gondolatébresztő és hasznos körkérdését, azzal a várható eredménnyel, hogy a magyar egyfelől pesszimista, másfelől nem az, az egyik ilyen, a másik olyan. Temérdek adalékot találunk itt (is) arra, mily sok olyan vonást tulajdonítunk saját nemzetünknek, melyeket más nemzetek úgyszintén sajátjuknak vallanak, anélkül, hogy csak sejtenék is, hogy más nemzetek is maguknak vindikálják. Az egyik ilyen álsajátos téveszme, hogy az “és mégis” optimizmusa, jellegzetesen magyar sajátosság. Nem kárhoztathatom ezt a tévhitet, mert magam is ludas vagyok benne: Vörösmarty, Madách nyomán így tanítottam magam is. Üdítőbb cáfolatot képzelni sem lehet, mint amilyennel Borzsák István szolgál az említett ankét leglakonikusabb glosszájában. “Elismétlem Carl Spitteler svájci író egyik ismert könyvének zárószavait” – olvassuk itt. “Mein Herz heisst “Dennoch!” Könnyen mondhatta, jegyzik meg erre csüggedésre hajlamos honfitársaink, hiszen svájcinak született, mi pedig veszélyesebb – huzatos – tájára Európának. Nos: a svájciaknak is akadt elég bajuk az évszázadok során, mégis boldogultak, mert a hegyeiken kívül eszük is volt hozzá.”

S most még, végezetül, egy általánosabb eszmefuttatás. Valamennyien értjük és méltányoljuk, hogy a külföldi magyar szakemberek ily magas szintű és mérvű bevonásának egyik aspektusa egy tudományon is túli nemzeti érdekű megfontolás, mégpedig gáncsolhatatlan indíttatású megfontolás. Ezt azért mondom itt külön nyomatékkal, mert ennek előtte évtizedekig különféle tisztségeket viseltem a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban, ahol éppen ellenkezőleg magyar érdekből kellett lépten-nyomon hangsúlyozni, hogy “magyar” és “hungarológus” két különböző fogalom, hogy egy nemzetközi magyar hungarológiai társulás tagjai nem szükségképpen magyarok s misem kötelezi őket a magyar kultúra érdekvédelmére. Visszájára fordítva az Ady idézte Berthelot-i szentenciát, a tudósna lehet hazája, a tudománynak nincsen.

Valaha, jóllehet semmiképpen sem szándékozom magamat vagy bármelyikünket Hunyadi Mátyás nagy királyunkhoz mérni, féltréfásan, vagyis tehát félkomolyan említettem meg valamelyik történész gondolatát, miszerint Mátyás azért kívánta megszerezni a cseh koronát, azaz meghódítani Csehországot, hogy azzal megerősödve könnyebben győzködhessen a törökkel (vagy kivel-mivel). Ha biceg is a hasonlat, a jelkép talán világos. A külföldön működő magyar vagy hungarológiai munkahelyek számára elsőrendű fontosságú kérdés, hogy bele tudjanak épülni az illető ország tudományos és szellemi hálózatába s ott a tőlük telhető legnagyobb súllyal iparkodjanak képviselni kicsiny szakterületük tekintélyét. Ez elsődleges módszertani feladat. “Földrajzi

szélességük és hosszúságuk” adottságait, peremhelyzetüket kiaknázva egy reménybeli általánosság vagy egyetemesség szintjére emelkedni, offenzív kutatási és oktatási koncepcióra törekedni. A németek híres romanisztikai iskolája, a “Vossler-Schule”, azaz Kayser, Spitzer, Auerbach stb. olyan világviszonylatban is elismert, de hadd ne túlozzak: legalábbis ismert és elismert teljesítményeket produkált a maga idejében, melyek elméleti síkon egyenrangúak vagy talán valamely sajátos nézőpontjuknak köszönhetően kiemelkedők is tudtak lenni. Nem kívánnék ily nagyralátó célkitűzéseket sugalmazni, de azért nem árt, ha ez az elv benne él idegdúcainkban.

Rákos

Péter